

УДК 930.1:94(477.54) «1941/1945»

Ю. Ф.Скрипниченко
учитель історії,
магістр управління навчальним закладом.

ВЕРБУВАЛЬНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА КАМΠΑНІЯ

ЩОДО ДОБРОВІЛЬНОГО ВИВОЗУ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНОГО ХАРКОВА НА РІЗНОМАНІТНІ РОБОТИ ДО ТРЕТЬОГО РЕЙХУ

© Скрипниченко Ю.В., 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.34411>

На основі різноманітних історичних джерел: матеріалів Державного архіву Харківської області; листів, спогадів остарбайтерів-харків'ян; наукових праць відомих істориків, розкривається вербувально-агітаційна кампанія в Харкові, щодо добровільного вивозу населення окупованого міста на роботи до Третього рейху. В повному об'ємі висвітлені основні методи добровільно-примусового характеру нацистської вербувальної кампанії. Стаття, дозволяє зрозуміти причини, які змушували населення окупованого Харкова до від'їзду в Третій рейх.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій рейх, окупація, остарбайтерство, вербувальна кампанія, добровільно-примусовий характер.

На основе разнообразных исторических источников: материалов Государственного архива Харьковской области; писем, воспоминаний оstarбайтеров-харьковчан; научных трудов известных историков раскрывается вербовочно-агитационная кампания в Харькове, по поводу добровольного вывоза населения оккупированного города на работы до Третьего рейха. В полном объеме освещены основные методы добровольно-принудительного характера нацистской вербовочной кампании. Статья позволяет понять причины, которые принуждали населения оккупированного Харькова к отъезду в Третий рейх.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Третий рейх, оккупация, оstarбайтерство, вербовочная кампания, добровольно-принудительный характер.

VERBUVAL'NO-ADVOCACY CAMPAIGN FOR THE VOLUNTARY REMOVAL OF KHARKOV POPULATION VARIOUS CONVEYED TO THE THIRD REICH

Based on various historical sources: materials of the State Archives of the Kharkiv region; diaries, letters, memoirs, page not found-Kharkov; scientific works of famous domestic and foreign historians, reveals the course of Nazi verbuval'no - outreach campaign in Kharkiv for the voluntary removal of population to city conveyed the militaristic Germany. In full are basic forms, methods, voluntarily-forced nature of fascist verbuval'no-propaganda campaign. The article allows you to understand the reasons that forced the population of Kharkov and region conveyed to voluntary-departure in the Third Reich. As a result of conducted research found out that the Nazi verbuval'no-advocacy campaign for the voluntary departure of the population of the occupied Area to the militaristic Germany, despite using a variety of campaign tools, methods of influence on citizens, turned out to be ineffective. This issue was explored and needs further research.

Key words: World War II, Third Reich, occupation, ostarbajterstvo, verbuval'na campaign, voluntarily-forced character.

Постановка проблеми. Доля громадян, що були вивезли на роботи до Третього рейху, була однією з найстрашніших трагедій Другої світової війни. У продовж певного проміжку часу, в українські історіографії було певне уникнення деяких аспектів розглянутої теми, а саме: поза увагою залишався розгляд питання добровільно-примусового виїзду населення окупованого Харкова до Третього рейху.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність дослідження обумовлена відсутністю джерелознавчих розробок, її науковій значущості теми вербувально-агітаційної кампанії щодо добровільно-примусового виїзду населення окупованого Харкова на роботи до нацистської Німеччини. Деякі аспекти цієї проблеми зустрічаються у монографії А. В. Скоробагата «Харків у часи німецької окупації

(1941-1943)». Також відповідні спроби робилися Н. Мюллером, А. В. Меляковим та ін., проте ці праці мали більш загальний характер. Дана стаття повинна в певній мірі, заповнити цю прогалину.

Мета статті полягає у об'єктивному, комплексному дослідженні процесу вербувально-агітаційної кампанії щодо депортації населення Харкова, на різноманітні роботи до Третього рейху.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: Дати перебіг ходу історії вербувально-агітаційної кампанії на Харківщині у період: весна-літо 1942 року; охарактеризувати методи, засоби нацистської вербувальної кампанії щодо населення окупованого Харкова; визначити чинники, які призвели до згоди невеликої частини населення добровільно поїхати на різноманітні роботи до Третього

рейху. На основі розгляду вище поставлених завдань, охарактеризувати причини малоєфективності нацистської вербувальної кампанії (весна-літо) 1942 року в окупованому Харкові.

Виклад основного матеріалу. Найбільш трагічною сторінкою в історії окупованої нацистами Харківщини було виселення населення на примусові, різноманітні, роботи до мілітаристської Німеччини. Примусова депортація населення була одним з проявів окупаційного режиму Третього рейху, яка тривала упродовж всієї окупації Харківщини і торкнулася кожної родини.

Створення, нацистами нестерпних умов існування, репресії, звірства, масовий терор, вбивства заручників, голод, поширення епідемій – негативно вплинули на життя населення окупованого міста. У таких досить складних життєвих умовах, нацистська окупаційна влада Харкова розгорнула вербувально-агітаційну кампанію, щодо виїзду населення міста до Третього рейху на різноманітні роботи. Скоробагатов А. В., у монографії «Харків у часи німецької окупації (1941-1943)» підкреслював те, що: «зважаючи на масове безробіття серед місцевих мешканців, небувалий в історії голод у місті, жахливі умови існування, вербувальні комісії розгорнули активну пропаганду» [4, с. 113]. Самі нацисти називали вербувальну кампанію – «полювання за черепами». Підготовку і проведення вивозу населення до Німеччини здійснював відділ пропаганди при Харківській міській управі. Керівником якого був В. В. Кривенко.

Вербувальна кампанія проходила в два етапи: Перший: весна – літо 1942 р.; Другий: з осені 1942 р., і до кінця окупації, тобто до серпня 1943 року. Головною відмінністю, цих етапів було те, що на першому етапі, вербування носило переважно добровільний характер, а на другому – примусовий.

В даній статті розглянемо перший етап. В зазначений період, у окупованому Харкові відкриваються комісії по вербуванню робітників. Вони знаходилися: в приміщеннях районних управ; на вул. Сумська № 94; на Біржах праці, що на Чорно-

лазівській №5/7 і на території колишнього Текстильного інституту в Госпітальному провулку №3 [6, арк.170].

У монографії «Харків у часи німецької окупації (1941-1943)» А. В. Скоробагатов наголошував на тому, що «у Харкові вербування спеціалістів для роботи в Німеччині розпочалося ще в кінці 1941 р. і спочатку мало переважно добровільний характер» [4, с. 113]. Досить важко на сьогоднішній день встановити, якими є саме критерії цілком примусового вивозу населення, а які добровільного характеру. В історіографії Радянського Союзу людей, які добровільно їхали працювати на різноманітні роботи до нацистської Німеччини відносили до категорії зрадників Батьківщини. Крім того підкреслювалося, що таких людей, було не багато. Після розпаду СРСР, в умовах незалежної України такі тенденції по цьому питанню продовжують зберігатися. На сьогодні, наскільки це можливо, у подальшому визначенні методів примусового чи добровільного від'їзду населення окупованих нацистами українських територій, краще використовувати термін «добровільно-примусові» методи.

Добровільно-примусовому виїзду харків'ян на різноманітні роботи в Третій рейх, були характерні такі причини:

I. Причини економічного характеру:

1. Велике бажання позбутися важких умов проживання;

2. Штучно створені нацистською, окупаційною владою безробіття і голод.

II. Дієвість німецької вербувально-агітаційної пропаганди;

III. Бажання і значне прагнення здобути: а) гарну освіту, б) ту чи іншу спеціальність, в) вивчити іноземні мови;

IV. Цікавість у певній категорії населення до життя людей за кордоном.

Перші дві причини є найголовнішими в тому, що незначна частина населення окупованого Харкова погоджувалася добровільно виїхати до Третього рейху на різноманітні роботи, тобто це «прагнення уникнути голоду і тяжкі умови праці» [3, с. 221].

Головними засобами ведення нацистами вербувальної пропаганди щодо добровільного вивозу населення окупованого

Харкова були: друкована продукція; усні виступи; радіопропаганда; кінопродукція.

Оскільки значним попитом у населення користувалася преса, то окупанти надавали саме їй першочергове місце. Вербувально-агітаційні методи нацистської преси були представлені:

I. У вигляді оголошень до читачів, заклики місцевої влади приєднуватися до лав від'їжджаючих до Третього рейху;

II. Багаточисленні репортажі, інтерв'ю кореспондентів з тими, хто погодився добровільно виїхати на різноманітні роботи до Третього рейху;

III. Адресовані близьким і рідним листи остарбайтерів.

З перших днів окупації, нацистська влада в Харкові приступила до створення поліграфічної бази. Уже, з 10 грудня 1941 р., в окупованому місті почала виходити на українській мові, щоденна газета «Нова Україна». На сторінках газети розкривалася «звірська сутність єврейсько-більшовицького режиму на чолі із Сталіним. Висвітлювалися і події внутрішньо-українського життя. До того ж, досить багато статей було присвячено темі використання в Німеччині робочої сили і, в першу чергу, – добровольців» [2, с. 104-106].

Німецьке командування, в окупованому Харкові видавало численні листівки масовими тиражами, у яких інформувалося населення про наміри і кроки нової влади, щодо політики добровільного виїзду людей до Третього рейху на різноманітні роботи. В листівці «До громадян Харкова!», нацистська влада закликає місцеве населення до добровільного виїзду для того, щоб у такий складний для Німеччини час надати допомогу народному господарству Третього рейху: «...німецьке господарство, і особливо сільське господарство, потребує ще багатьох сотень тисяч робочих рук. І ви, громадяни Харкова, за прикладом десятків тисяч ваших земляків, можете зробити свій внесок у справу близького миру. Їдьте на роботу до Німеччини!» [6, арк.173].

Інші агітаційні статті, листівки наголошували на тому, що «в Німеччині працівники з сходу забезпечуються такими ж побутовими умовами і продовольством, як

німецькі та інші іноземні робітники» [6, арк.149]. Із повідомлення газети «Нова Україна», від 19 квітня 1942 року: «У дуже сприятливих умовах працюють вони і там, будуючи Нову Європу. В німецьких індустриальних округах вони мають чисті житла, добре і до хочу їдять і не повинні турбуватися про це» [1].

Не тільки до чоловіків, а й до жінок, дівчат була спрямована агітаційно-вербувальна кампанія. У зверненні до українських дівчат, обербургомістр Харкова О. П. Симоненко писав про те, що «своєю працею в Німеччині українська дівчина покаже, що і вона вкладає свою частку в справу знищення більшовизму та будування нового, щасливого життя і в Європі!» [6, арк.137]. Із статті «Жінка в Націонал-соціалістичній державі», опублікованої в газеті «Нова Україна», від 12 березня 1942 року: «Жінка в Німеччині сама будує своє життя. Вона сама обирає собі роботу, ремесло й освіту. Про будь-яке покріпачення жінки в Німеччині – як це намагаються твердити вороги Німеччини – не може бути й мови» [7, арк. 67].

Спекулюючи на родинних почуттях, нацистська вербувально-пропагандистська кампанія була звернута також і до батьків тих громадян, хто мав бажання добровільно виїхати в Третій рейх: «З радістю, з упертою вірою у щасливе майбутнє відряджайте своїх дітей до Німеччини» [6, арк. 92]. Щоб прискорити до виїзду населення Харківщини, нацистська окупаційна влада створювала сприятливі умови для заохочення їхніх сімей. Різноманітна допомога надавалася сім'ям тих осіб, які виїхали до Третього рейху: подарунки, грошова компенсація.

Невеликі брошури і книги були, ще одним різновидом періодичної продукції вербувально-агітаційного характеру для населення Харківщини. З яскравими, зрозумілими для кожного читача виходили масовими тиражами такі видання: «Гітлер – визволитель», «Каторжний соціалізм», «Що буде після» і т. п. Окрім, возвеличення нацистського режиму, «нового порядку», Гітлера, певне місце приділено і умовам праці у Німеччині, куди молодь закликали.

Як ефективний засіб впливу на людей використовувала Німеччина у Другій світовій війні пропагандистські плакати. Питаннями вербувально-пропагандистських плакатів, займалися спеціальні підвідділи відділу пропаганди Харківської міської управи. Інспекцію в справах поліграфії очолював Швед О. І., а інспекцію в справах пропаганди образотворчої – Бурачек Г. М. [8, арк. 7]. На стінах будинків, парканах Харкова і області представники окупаційної влади розклеювали кольорові плакати із закликами їхати на різноманітні роботи до Третього рейху. Вони розповідали про: «щасливе життя простих робітників, селян в Третьому рейху; радісне життя німецької молоді, дітей» [6, арк. 142; 144].

У більшості випадків, листівки додавалися до нацистських плакатів з різноманітним змістом і закінчувалися такими словами: «Записуйтеся у бюрох вербування для виїзду на працю до Німеччини!» [6, арк. 83].

З роботою міської радіомережі була тісно пов'язана вербувально-агітаційна діяльність окупаційної влади в Харкові. Щоб заагітувати побільше населення до виїзду до Третього рейху, нацистське окупаційне радіо в Харкові, окрім огляду місцевої преси, об'яв міській управи, концертів класичної української і західноєвропейської музики, висвітлювало ідеї нової Європи, у побудові якої повинно відіграти значну роль українське населення. З гучномовця, який був встановлений на кабіні машини, що поволі їхала по вулицях окупованого нацистами Харкова транслиувалися: передачі для родичів остарбайтерів; зачитувалися листи, в яких розповідалося про гарні умови роботи і відпочинку в Третьому рейху; передавалися привітання остарбайтерів своїм родичам, близьким людям.

Ефективним вербувально-пропагандистським засобом нацистів був кінематограф. Збираючи широку аудиторію глядачів, кінотеатри в Харкові демонстрували короткометражні пропагандистські картини, які закликали населення Харкова до добровільного виїзду на різноманітні роботи до Третього рейху: «Життя робітництва у Німеччині», «Ми творимо в

Німеччині», «Дорога до Рейху», «Лист на Батьківщину».

В окремих випадках німецька вербувальна пропаганда була в певній мірі ефективною. Із петиції 25-ти харківських жінок до нацистського керівництва Бутуке-Верке в Берліні, яка була опублікована в монографії Скоробагатова А. В. «Харків у часи німецької окупації (1941-1943)», йшлося про таке: «Ми жінки з України, звільнені німецькою армією від єврейсько-більшовицького ярма, відгукнулися на заклик німецького командування добровільно виїхати до Німеччини, щоб разом з Вашим народом знищити єврейсько-більшовицькі банди» [4, с. 114].

Опубліковані в окупаційних газетах, журналах, листи до рідних переконливо вплинули на настрої населення. В листах, що писали робітники з Німеччини до Харкова, завжди підкреслювалося те, що: «живу у гарних умовах. Переді мною відкрився зовсім новий світ. Люди поважають мене, і почуваю я себе дуже добре. Німецькі робітники привітні і живуть добре» [7, арк. 123]. Повіривши таким повідомленням, листам, зіштовхнувшись з досить складними життєвими умовами, деякі представники населення Харкова потягнулися до вербувальних комісій.

Однак, ті хто повірив і поїхав, дуже швидко зіткнулися із суворою реальністю. Обіцянки, які давали їм вербувальники в Харкові не виконувалися. Із петиції, яка була опублікована в монографії Скоробагатова А. В., «Харків у часи німецької окупації (1941-1943)»: «Тепер виявляється, що дані нам ще в Харкові обіцянки стосовно умов майбутньої праці в жодній мірі не відповідають дійсності. Нас тримають як військовополонених під замком. Нам не дозволяють жодного разу без нагляду сходити в місто. Коли ми сюди прибули, взяли ми з великою радістю та енергією за роботу. Однак ми не отримуємо встановлених продуктів, з кожним днем ми втрачаємо сили і внаслідок цього не можемо збільшити продуктивність праці» [4, с. 114].

У своїх листах до рідних, остарбайтери писали про німецьке «справедливе життя» і «німецький рай», закликали не вірити

багато численним обіцянкам вербувальників. Із листа Віри з Німеччини до своїх родичів, від 1 лютого 1942 року: «Дорога мамочка, не відпускай Коку в Германію, а також ти Нінок, усіма силами старайся не їхати. Те, що у вас ходять слухи з приводу нас, то це невірно, неправда, ми, як жили, так і живемо. А то, що ти пишеш з приводу тої дівчинки «з сверблячкою», так у нас не так легко, бо двоє лежать туберкульозні й тих не одсилають, так що про поїздку по хворості тут нема чого і думати. Звідси вивратися дуже трудно» [5, с. 53].

Наслідками таких листів, повідомлень «східних робітників» з різноманітних підприємств народного господарства Третього рейху було:

По перше – негативний вплив на настрої і думки населення окупованої Харківщини. Люди, фактично відмовлялися від добровільного виїзду до Німеччини;

По друге – вони були по суті руйнівними для нацистської вербувально-агітаційної кампанії. Майже до нульової позначки впала кількість добровольців, які б бажали виїхати до Німеччини.

В залежності від різних причин, на сьогоднішній день, досить важко встановити повну кількість депортованого нацистами населення Харкова в період: весна – літо 1942 року. Однак, із звіту «Вікдо – Харків», ми дізнаємося, що «за період з 16 квітня до 15 травня 1942 р. до Німеччини було відправлено 11 транспортів із 7831 особами, з них 4496 чоловіків і 7831 жін-

ка» [9, арк.1-2]. В цілому, за «7 місяців 1942 року до Третього рейху, з Харкова було вивезено 33.701 спеціалістів» [10, арк. 26].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В цілому, можна зробити висновок, що результати вербувально-агітаційної кампанії щодо добровільного виїзду населення окупованої Харківщини на різноманітні роботи до Третього рейху, попри масштабний характер, виявилися малоефективними. з одного боку вони були цілеспрямованими, продуманими та досить переконливими. Нацистська влада використовувала різноманітні засоби, методи впливу на населення. З іншого боку, ефективність результатів вербувально-агітаційної кампанії залежала від: ступеня довіри до нацистського окупаційного режиму; соціальних, економічних, політичних, ідеологічних заходів нацистів; правдивості пропонованих пропагандистських гасел. З часом, населення Харкова розчарувалось в діях окупаційної влади і обіцянкам про краще життя перестали довіряти. Загалом, тематика статті має важливе значення для вітчизняної і зарубіжної історичної науки, бо дає можливість більш правдиво і повно розкрити одну із найтрагічніших сторінок подій Другої світової війни: вивезення населення окупованих територій на роботи до Третього рейху. Оскільки дана проблематика мало досліджена, то вона потребує подальших пошуків у нових дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горст Гогензеб. Гітлер – визволитель. / Горст Гогензеб. // Газета «Нова Україна». 1942. 19-20 квітня. № 81.
2. Меляков А. В., Газета «Нова Україна» как источник по изучению депортации жителей г. Харькова в Германию в период 1941–1943 гг. / А. В. Меляков. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць молодих вчених, Харків, 1997, С. 104 – 106.
3. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944) / Пер. с нем. А. Артемова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко / Под ред. А. Юденкова. – М.: Воениздат, 1974. – 221 с.

4. Скоробагатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). / А. В. Скоробагатов. – Х.: 2004. – 368 с.
5. Судовий процес. Про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і Харківської області в період їх тимчасової окупації. Збірник матеріалів під загал. ред. М. Ляховича. – Х., 1944. – С. 53.
6. ДАХО. – Ф. Р. – 3077. – Оп.1. – Спр.9.
7. ДАХО. – Ф. Р. – 2984. – Оп.1. – Спр.1.
8. ДАХО. – Ф. Р. – 2982. – Оп.3. – Спр.42. – Арк.7.
9. ДАХО. – Ф. Р. – 3080. – Оп.1с. – Спр.37. – Арк.1-2.
10. ДАХО. – Ф. Р. – 2982. – Оп.5. – Спр.16. – Арк.26.